

dr hab. Anna Nadolska-Styczyńska
Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Anny Kurowskiej:
Wzory męskości na Podhalu.**

Praca mgr Katarzyny Anny Kurowskiej podejmuje bardzo interesujący temat, wpisujący się w zakresy kilku dyscyplin humanistycznych, a poruszający ważny problem przemian zachodzących w relacjach między kobietą i mężczyzną i podejmowanych przez nich rolach społecznych oraz przeobrażeń kulturowego modelu męskości.

Autorka skupiła się na wzorach kulturowych Podhala. Regionu od ponad stu lat równie popularnego w sztuce i mediach jak opisanego i „przebadanego” etnograficznie. Okazuje się jednak, że także dzięki zachodzącym tu zmianom, nadal frapującego i zaskakującego ciągle nowymi obszarami godnymi zainteresowania badaczy, reprezentujących tak naszą jak i pokrewne dyscypliny.

Mgr Katarzyna Kurowska we wstępie zwraca uwagę na obserwowany w dzisiejszym świecie kryzys modelu męskości i brak wypracowanej jego nowej definicji. Podejmuje pytanie o wartości, jakie stanowią podstawę tych przemian. Wielowiekowa dominacja mężczyzn w rodzinach patriarchalnych uległa załamaniu, powodując przewartościowanie i w efekcie zmianę pozycji kobiety, poszerzając zakresy pełnionych przez nią ról społecznych. Podstawowym efektem istniejących przemian jest istnienie dwóch równoległych wzorów męskości: tradycyjnego oraz nowego, akcentującego partnerstwo obu płci. Autorka przedmiotem rozprawy uczyniła wspomniane powyżej zagadnienia, skupiając się na zmianach, jakie zaszły nie tylko w modelu „prawdziwego mężczyzny”, ale, co ważniejsze, w modelu „prawdziwego Górala Podhalańskiego”, którego wizerunek od wielu pokoleń stanowił i dla niektórych nadal stanowi ideał mężczyzny: silnego, odpowiedzialnego, bezkompromisowego, a zarazem opiekuńczego i pomocnego, o czym przekonują nas kolejne seriale, a także mniej lub bardziej udane reklamy.

Podhale jest także – jak wynika z rozmaitych badań – regionem charakteryzującym się wielkim szacunkiem dla tradycji i związanej z nim swoistą zachowawczością obyczajową i światopoglądową. Podlega on jednak zmianom gospodarczym, społecznym, ludnościowym, co oczywiście znajduje odbicie w przemianach zachodzących we wzorach postępowania i obowiązujących zespołach wartości. Autorka postawiła pytanie o charakter funkcjonujących w tym regionie współczesnych wzorów męskości. Interesował ją problem przemian starego, tradycyjnego modelu, zakresy przenikania nowego wzorca oraz jego realizacja. Całość zagadnienia została rozpatrzona w rozmaitych grupach wiekowych. Mgr Katarzyna Kurowska podjęła się zatem przeanalizowania obowiązujących w tej społeczności wzorów kulturowych oraz towarzyszących im przekonań, a celem uczyniła określenie w oparciu o nie

aktualnego, obowiązującego tu wzoru męskości. Punktem wyjścia stał się model do pewnego stopnia wykreowany, a mianowicie mit podhalańskiego Górala. Niósł on ze sobą pewne cechy charakteru, wyglądu, postaw, stylu życia i zachowań, pracy itd. Autorkę interesowało, w jakich obszarach następuje dekonstrukcja tego modelu oraz czy nadal można tutaj obserwować dominującą rolę mężczyzny, a także – jakie są przyczyny zachodzących przemian (s. 13).

Autorka zastosowała wywiad jako podstawową metodę badawczą. Uzupełniła ją obserwacją, która pozwalała na odpowiednią interpretację i weryfikację deklarowanych postaw i przekonań. Tematyka, dotycząca spraw codziennych, życiowych, rodzinnych itd., umożliwiała nawiązanie z interlokutorem relacji bliższej niż ma to miejsce przy prowadzeniu badań na tematy bardziej ogólne lub neutralne emocjonalnie. Warto jednak podkreślić, że zarazem nie były to badania łatwe, bowiem wymagały zadawania pytań, które mogły być uznane za krępujące, albo co najmniej niezręczne i powodować unikanie odpowiedzi lub udzielanie informacji sprzecznych z rzeczywistością, albo jedynie wypowiedzi deklaracyjnych. Obserwacja osobista, podparta zdjęciami i nawiązanymi relacjami pomagała te problemy zmniejszać, a odpowiedzi przynajmniej do pewnego stopnia weryfikować, także w oparciu o bezpośrednie reakcje obserwowane podczas rozmowy. Wart podkreślenia jest fakt prowadzenie przez autorkę notatnika badawczego, pozwalającego uchwycić i zachować wrażenia, przemyślenia itd. Mgr Kurowska zwraca we wstępie uwagę na bardzo ciekawe aspekty badań, a mianowicie nie tylko na podejmowane przez rozmówców próby stawiania siebie w lepszym świetle niż rzeczywiste, co każdy badacz terenowy zna zapewne z własnej praktyki, ale także z prób obrony wizerunku całej społeczności podhalańskiej poprzez tłumaczenie (usprawiedliwianie) pewnych zjawisk, postaw i zdarzeń niewłaściwych z punktu widzenia deklarowanych, uznawanych społecznie wartości. Były to zatem starania utrzymywania obrazu regionu i jego mieszkańców funkcjonującego w świadomości zbiorowej, a będącego efektem stworzonego jeszcze na przełomie wieku XIX i XX mitu Podhala i jego mieszkańców, albo też wizerunku właściwego z punktu widzenia obowiązujących norm. Autorka dotykała w rozmowach wątków nieraz bardzo osobistych, uzyskując deklaracje, które następnie starała się weryfikować. Kwestionariusz obejmował zagadnienia dotyczące wyglądu, codziennych i świątecznych ról społecznych, religijności, form spędzania czasu wolnego, udziału w życiu publicznym, a wreszcie rozmaitych aspektów uznawanego wzoru męskości. Ważny był zestaw pytań dotyczący cech fizycznych i charakteru, wartości i postaw przypisywanych dzisiaj prawdziwym mężczyznom. Swoistym „sprawdzianem” były też ankiety (testy) wizerunków, które uznawane były za bardziej lub mniej męskie. Pozwoliły one bowiem także na wskazanie motywów, jakimi kierowali się rozmówcy podczas określania obowiązującego wzoru męskości.

Autorka przeprowadziła 55 wywiadów oraz liczne jawne obserwacje uczestniczące. Jej udział w spotkaniach towarzyskich i wydarzeniach rodzinnych, mieszkanie u znajomej rodziny, także znacząco wpłynął na możliwości prowadzenia badań. Realizując kwestionariusz badawczy (modyfikując go stopniowo pod wpływem doświadczenia badawczego), zadawała szczegółowe pytania dotyczące sądów i wyobrażeń dotyczących mężczyzn i wzoru męskości, ale zbierała także relacje dotyczące konkretnych

przykładów zachowania podejmowanego w konkretnych sytuacjach życia. Zwraçała uwagę na deklaracje postaw, ale także na doświadczenie i interpretację postępowania innych osób. Zbierała też materiał ikonograficzny, pozwalający między innymi weryfikować informacje dotyczące strojów, ozdób i innych elementów wyglądu zewnętrznego i męskich zajęć. Śledziła także portale informacyjne dotyczące Podhala. Niewątpliwie elementem wzmacniającym możliwość uzyskania dobrych efektów badawczych były wielokrotne (sześciokrotne) powroty autorki w teren badań. Określiła je ona ostatecznie jako badania długotrwałe, polegające „na coraz głębszym, >wchodzeniu w teren<”. Pozwoliło jej to na lepsze zrozumienie obserwowanych zjawisk i głębsze wniknięcie w badaną społeczność. W badaniach pomocni byli także studenci, których rozmowy, obserwacje i zdjęcia uzupełniły zebrane przez autorkę materiały.

Badania autorka prowadziła w dwóch podstawowych grupach wiekowych, a objęła nimi ostatecznie nie tylko mężczyzn, ale i kobiety, co pozwoliło na uzyskanie ciekawych dodatkowych materiałów do porównania deklaracji i postaw przedstawicieli obu płci. To z kolei dało wskazówki do potwierdzenia zachodzących w społeczności zmian dotyczących na przykład podziału ról społecznych i wychwycenia swoistych – czasami zaskakujących – a widocznych w obu grupach rozbieżności w pojmowaniu funkcjonującego wzoru męskości.

Opis powyższych założeń i przebiegu badań mgr Kurowska ujęła w dobrze skomponowanym, klarownym **wstępie**. Całość może być kolejnym dowodem na ciągle żywe w środowisku łódzkiej etnologii – antropologii kulturowej dobre tradycje „łódzkiej szkoły etnograficznej” i kładzionego w niej nacisku na **właściwie przeprowadzone i dobrze opisane** badania terenowe, jako podstawę dalszych rozważań i poczynań badawczych. Ta część opracowania, uzupełniona aneksem, w sposób wyczerpujący pozwala poznać zastosowaną przez autorkę technikę badań terenowych i założenia metodologiczne pracy.

Autorka podzieliła rozprawę na 3 rozdziały, uzupełniając ją wstępem i zakończeniem. Bardzo dobrym pomysłem było dołączenie do opracowania wspomnianego aneksu zawierającego kwestionariusz oraz tabele zestawiające poszczególne wypowiedzi, co pozwala czytelnikowi na poznanie sposobu prowadzenia rozmów oraz porównanie poszczególnych uzyskanych odpowiedzi.

Pierwszy rozdział prezentuje obraz kultury Podhala, opisany w oparciu o dostępne źródła z XIX, XX oraz początku XXI wieku. Autorka wykorzystwała w nim zarówno materiały o charakterze ludoznawczym i literackim jak opracowania autorów prowadzących na tym terenie wieloletnie badania etnograficzne. W efekcie czytelnik uzyskuje obraz Podhala i Górali Podhalańskich, funkcjonujących o nich mitów i rzeczywistych informacji o kulturze regionu; gospodarce, obyczajowości, obrzędowości, wierzeniach i stosunkach społecznych oraz zachodzących przemian. Dobrzy znawcy lub miłośnicy regionu skalnego Podhala mogą poczuć się po lekturze tej części opracowania nieco zawiedzeni jego

pozorną powierzchownością¹. Pamiętajmy jednak o głównym celu postawionym przez autorkę i o tym, że rozdział ten ma stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań i dostarczyć materiał do analizy porównawczej i do wskazania przemian zachodzących w sposobach życia, wartościach i postawach.

Najobszerniejszy jest kolejny - **drugi rozdział** pracy, zawierający prezentację materiału empirycznego. Autorka wydzieliła w nim kolejno informacje o rozmówcach, a następnie, nie do końca trafnie moim zdaniem akapit zatytułowany „raport z badań”, który de facto odnosi się do większości rozdziału i jest nadrzędny w stosunku do prezentowanego w nim materiału², po którym omówiła kolejno, zgodnie z biegiem pytań kwestionariusza informacje i wypowiedzi dotyczące oczekiwanego wyglądu, zachowania, życia rodzinnego, życia religijnego, wypełniania czasu wolnego, charakteru życia towarzyskiego czy pracy zawodowej współczesnych Górali. Całość opatrzyła interesującymi komentarzami dotyczącymi własnych obserwacji i spostrzeżeń. W efekcie w rozdziale odnajdujemy deklaracje rozmówców dotyczące tego, jak prawdziwy mężczyzna powinien wyglądać i postępować, jakie wartości mają dla nich znaczenie, a które to znaczenie straciły; komentarze i opinie dotyczące powyższych zagadnień ilustrowane przykładami zaczerpniętymi z otoczenia i własnego doświadczenia interlokutorów oraz uwagi autorki dotyczące konkretnych obserwowanych zachowań, niekoniecznie zgodnych z deklarowanym wzorcem. Interesująca okazała się część testowa, w której rozmówcy określali stopień męskości lub niemęskości prezentowanych na fotografiach postaci, kierując się z opiniami nie tyle ich wyglądem co charakterem przedstawianych postaci.

Trzeci rozdział autorka poświęciła analizie literatury antropologicznej poświęconej Podhalu i jego mieszkańcom, starającej się uchwycić pewne prawidłowości i normy charakterystyczne dla regionu oraz skupiła się na publikacjach dotyczących problematyki wzorów kulturowych, norm, wartości i przypisywanych jednostkom ról społecznych. Jest to materiał różnorodny, bowiem poszczególne tytuły opracowane zostały przez przedstawicieli rozmaitych dyscyplin humanistycznych. Głównym tematem rozdziału jest oczywiście poszukiwanie wzoru kultury dominującego na Podhalu i kształtujących go norm i zasad postępowania. Autorka definiuje je w oparciu o literaturę antropologiczną oraz przeprowadzone badania terenowe: „skupiłam się zatem, na określeniu tych wartości, które stałyby się dla mnie kluczami do zrozumienia kultury podhalańskiej” – czytamy (s. 213). Autorce udało się wydzielić te wartości, które przekładają się na funkcjonujący tutaj wzór kulturowy. Są nimi: rodzina, wiara, praca i pracowitość, pieniądze, tradycja i związane z nią przywiązanie do rodzinnej miejscowości oraz duma z miejsca pochodzenia, a także zaradność, stałość. Podaje także zespół związanych z omawianym wzorem kulturowym pełnionych przez mężczyzn ról społecznych.

¹ Wątpliwości wzbudził w pierwszej chwili dobór lektur, które nie obejmowały wszystkich najnowszych publikacji. Potencjalne zastrzeżenia osłabia jednak część trzecia opracowania, poświęcona analizie antropologicznej podjętego tematu.

² Właściwsze moim zdaniem byłoby zastosowanie trzystopniowego podziału treści tego rozdziału.

Ostatecznie określa cechy męczyzny, które powinny charakteryzować Podhalańca oraz te cechy, które uznawane są za jego antywzór, dochodząc także do wniosku, że: „mieszkańcy Podhala męskość rozumieją nie tylko w kategoriach estetycznych, ale przede wszystkim – etycznych.” s. 241.

Także ta część rozprawy ma klarowną konstrukcję. Autorka omawia bowiem poszczególne cechy wzoru i wymieniane role społeczne wyłonione w toku prowadzonych badań, odnosząc je do literatury przedmiotu i opatrując adekwatnym własnym komentarzem.

Opracowanie zamyka **zakończenie**, w którym autorka dokonuje podsumowania przeprowadzonych badań i konstruuje wnioski końcowe. Odpowiada na pytania postawione we wstępie pracy i weryfikuje tezę dotyczącą znaczących zmian zachodzących w obrębie wzorów zachowań i postaw, a będących efektem zachodzących zmian obyczajowości.

Ostatecznie autorka udowadnia, że wzory męskości są ściśle powiązane w dominującymi w regionie Podhala wartościami, a czynnikami o największym oddziaływaniu są rodzina, religia i lokalność. Autorka podkreśla, że według jej rozmówców „dobre jest to, co dobre jest dla Podhala”. Słusznie stwierdza, że kluczowe dla rozważań okazało się potraktowanie Podhala jako całości i uchwycenie wartości istotnych dla całego regionu. Przemiana dawnego wzoru męskości ma miejsce, ale zachodzi powoli. Proces ten jest spowolniony przez dominujące na Podhalu silne wzory kulturowe, bowiem stabilne wartości mają wpływ na podtrzymywanie tradycyjnych wzorów zachowań. Autorka zwraca też tu uwagę na interesujące, wyraźnie zauważalne sprzeczności widoczne między deklarowanymi cechami formułowanych wzorów a ich realizacją. Ciekawym efektem podjętych i przeprowadzonych badań jest wniosek dotyczący braku istnienia w potocznej świadomości Podhalańca tego, co „jest niezgodne z obowiązującymi wzorami lub co nie mieści się w ich ramach”. Stąd zaobserwowane rozbieżności między deklarowanym, pojmowanym jako właściwy wzorem a rzeczywistością.

Jak wynika z powyższego, recenzowana rozprawa jest przykładem dobrze zaplanowanych i przeprowadzonych badań terenowych, uzupełnionych interesującą analizą literatury przedmiotu i właściwą interpretacją zgromadzonego materiału.

Opracowanie nie jest jednak wolne od pewnych uchybień. Są nimi między innymi wspomniane, dostrzeżone w rozdziale pierwszym drobne uproszczenia. Zauważalny jest tu też brak informacji dotyczących roku powstania opisów z XIX i początków XX wieku, na których późniejsze publikacje powołuje się autorka (na przykład pochodzący z roku 1832 „Dziennik podróży do Tatrów” Seweryna Goszczyńskiego, publikowany w roku 1958 i 2005). Dla osób zorientowanych jest to oczywiste, ale innych może wprowadzać w błąd co do charakteru i daty powstania przytaczanego tekstu, a zatem także obrazu opisywanej w nim rzeczywistości. W efekcie momentami relacja dotycząca „starego Podhala” staje się przykładem zastosowania „czasu etnologicznego ciągłego”, dzielonego jedynie na „dawniej” i „teraz”, podczas gdy wykorzystane opisy dotyczą okresu obejmującego ponad 150 lat. Chronologia opisów jest, co prawda, podana na dalszych stronach rozdziału, ale w przypadku ewentualnego druku rozprawy warto uwzględnić odnośne wyjaśnienia w komentarzach dolnych.

W narracji znajdujemy również pewne drobne powtórzenia danych, co prawda istotnych, ale podawanych i podkreślanych w ramach jednego rozdziału (na przykład informacja dotycząca upadku znaczenia pasterstwa jako gałęzi gospodarki s. 35 i 43, czy powtórzenie cytatu z opracowania Jana Majdy, dotyczącego udziału Górali w walkach o niepodległość na stronach 49 i 50).

Kolejne uwagi krytyczne dotyczą rozdziału drugiego, głównie sposobu przedstawienia materiału empirycznego. W narracji tej części pracy przeszkadza mi stosowanie nie dość precyzyjnych określeń typu: „część osób”, „sporo osób”, „kilka osób”, „wielu rozmówców” itd. Powtarzają się też dość ciekawe, bo stosunkowo zachowawcze wypowiedzi młodej osoby i czasem aż prosi się o uściślenie, czy jest to osoba cytowana już wcześniej, czy jakaś inna. Oczywiście w świetle zamieszczenia zebranego materiału w Aneksie, czytelnik może sprawdzić te wszystkie dane. Niemniej jednak w przypadku druku opracowania warto te określenia i informacje uściślić. Wyjaśnienia i ewentualnej poprawy wymaga także moim zdaniem stosowanie wymienne słowa strój i ubiór, które są w literaturze specjalistycznej rozróżniane i mają swoje konkretne konotacje (strony 93, 94 i dalsze)³.

Lekki niedosyt wzbudził we mnie także fragment dotyczący zabezpieczania sytuacji starszych osób przez przepisanie majątku na dzieci „za opiekę”. Jak wiadomo, nie zawsze tego typu działania odnosiły oczekiwany skutek. Zabrakło mi tutaj komentarza do takich trudnych, niewątpliwie sprzecznych z deklarowanymi wartościami (szacunek dla starszych), a potencjalnie możliwych sytuacji. Podobnie brak mi w materiale opinii rozmówców dotyczących postaci starosty i drużby weselnego oraz potencjalnych zmian zachodzących w pełnionej przez nich roli (s. 159). W pracy napotykamy także nieliczne na szczęście literówki i drobne uchybienia stylistyczne (m.in. s. 34,37,62, 83, 168). Natomiast w bibliografii brak pozycji, na którą autorka się powołuje i którą cytuje („Sobótki” Seweryna Goszczyńskiego).

Jednakże wymienione powyżej wątpliwości, drobne braki i uchybienia absolutnie nie odejmują wartości recenzowanej rozprawy. Są błędami, które trzeba jednak usunąć w przypadku podjęcia decyzji o opracowaniu tekstu do druku, a co szczerze rekomenduję. Obszar i kultura Podhala wzbudzała i nadal wzbudza szerokie zainteresowanie etnologów-antropologów kulturowych. Badane, opisywane, a nawet mityzowane od stuleci, nadal stanowią pole do ciekawych, oryginalnych i interesujących poszukiwań badawczych. Zachodzące zmiany są nieuniknione, dotyczą wszystkich sfer kultury, a w zetknięciu z zachowawczym charakterem regionu tworzą kolejne bardzo interesujące obszary badawcze. Przedłożona rozprawa jest tego najlepszym dowodem, a temat w niej omówiony dotyka spraw podstawowych: wartości, norm, postaw oraz realizowanych i deklarowanych wzorów postępowania. Opracowanie zainteresuje zarówno miłośników regionu, jak etnologów- antropologów kulturowych oraz specjalistów dyscyplin pokrewnych.

W moim przekonaniu walory pracy – sposób i jakość przeprowadzonych badań oraz tryb prezentacji ich wyników i interpretacji zebranego materiału stanowią o jej wartości. Rozprawa wnosi

³ Szczególnie razi sformułowanie: strój codzienny.

niewątpliwie nowe treści do naszej dyscypliny. Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe uwagi jestem zdania, że przedstawiona przez mgr Katarzynę Annę Kurowską rozprawa spełnia wszystkie wymogi rozprawy doktorskiej i pozwala na dopuszczenie autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, 21 stycznia 2017 roku

dr hab. Anna Nadolska-Styczyńska